

FARG'ONA VODIYSIDAGI DALVARZIN YODGORLIGI HIMOYA INSHOOTINING O'RGANILISHI TAHLILLARI

ANALYSIS OF THE STUDY OF THE PROTECTIVE STRUCTURE OF THE DALVARZIN MONUMENT IN THE FERGANA VALLEY

АНАЛИЗ РЕЗУЛЬТАТОВ ИЗУЧЕНИЯ ЗАЩИТНОГО СООРУЖЕНИЯ ПАМЯТНИКА ДАЛЬВАРЗИН В ФЕРГАНСКОЙ ДОЛИНЕ

Normatov Sherzod Mirzayevich

Axborot texnologiyalari va menejment universiteti tarix kafedrasi dotsenti e-mail:

sherzodnormatov453@gmail.com

Tel: +998 93 930 79 30

<https://doi.org/10.5281/zenodo.16871022>

Annotatsiya

Ushbu maqola Farg'ona vodiysidagi Dalvarzin manzilgohining o'rganilishi, taraqqiyot bosqichlari va tahlillari ilmiy manbalar va adabiyotlar asosida yoritilgan.

Abstract.

This article covers the study, stages of development and analysis of the Dalvarzin settlement in the Fergana Valley on the basis of scientific sources and literature.

Аннотация.

В этой статье мы расскажем о том, как Фергана водийсидага Далварзина помогли строить, развивать и анализировать научные ресурсы и литературу.

Kalit so'z:

Dalvarzin, Qoradaryo, xo'jalik o'ralari, himoya tizimi, shibbalangan tuproq, guvala, xom g'isht.

Keywords.

Dalvarzin, Karadarya, farm ditches, protection system, shibbled soil, guwala, raw brick.

Ключевые слова.

Дальварзин, Карадарья, фермерские каналы, система защиты, щебеночный грунт, гувала, кирпич-сырец.

Farg'ona vodiysi so'nggi bronza va ilk temir davrining uchta yodgorligi nisbatan (Chust va Eylaton madaniyatlari) to'liq o'rganilgan bo'lib, ular Chust, Dalvarzin va ko'hna shaharlaridir.

Dalvarzin ko'hna shahri Andijon viloyatidagi Oyim qishlog'idan 2 km. sharqda, hozirgi Qoradaryo daryosining qirg'og'idan 3-4 km. chapda joylashgan. Umumiy maydoni 25 gektar bo'lgan ushbu yodgorlik yer sathidan 5 metr balanlikdagi tepalik ustida barpo etilgan. Yodgorlik o'tgan asrning 50-yillarida ochilgan bo'lib, bu yerda uzoq yillar tadqiqotlar olib borilgan [1,39-48]. Bu tadqiqotlar vodiylar tarixi va madaniyati uchun muhim ahamiyatga ega bo'lgan.

Dalvarzinning barcha hududlarida stratigrafik tadqiqotlar olib borilgan bo'lib, yodgorlikning barcha hududlarida madaniy qatlamlar (50 sm.dan 4 metrgacha) ning qalinligi bir xil emas. Yu.A.Zadneprovskiy "yer sathi bilan bir tekisda bo'lgan xo'jalik o'ralari va qurilishlarga qarab", Dalvarzindagi uchta qurilish bosqichini ajratgan [2,48]. Yuqoridagi qurilish bosqichi alohida turar-joylar devorlari hamda ko'p sonli xo'jalik o'ralari bilan izohlanadi. Pastki qurilish

bosqichi yuqoridagi ikkita bosqichga nisbatan qurilish qoldiqlarining yaxshi saqlanib qolganligi kuzatilgan. Bu bosqichda qalinligi 0,6-1,0 metr bo'lgan devor qoldiqlari aniqlangan bo'lib, bu yerdan topilgan o'chog', sopol idishlar, bir nechta bronza quyish qoliplari, aylana shakldagi sopol pishirish qozoni bu yerda "ishlab chiqarish ustaxonasi" mavjud bo'lganligi haqidagi fikrga asos bo'ldi [3,146].

Dalvarzin ko'hna shahri inson faoliyati barcha jabhalarining rivojlanishi kuzatiladi. Bu rivojlanish avvalo qurilish jarayonida, ayniqsa, ko'hna shahar himoyasi bilan bog'liq qurilishlarda yaqqol ko'zga tashlanadi. Ko'hna shaharning mustahkam himoya devorlari ular turli qurilish bosqichlari bosib o'tganligini dalillaydi. Tadqiqotlarga ko'ra, Dalvarzin uch qismli rejaga ega bo'lib, 1) turar joylar, 2) chorva saqlanadigan joy va 3) qal'adan iborat holda shakllangan. Yodgorliklarning janubiy qismidagi dastlabki himoya devori 100 metrdan ziyodroq uzunlikda, 4-6 metr qalinlik va 2,5 metr balandlikda saqlanib qolgan. Bu devor 50-80 sm. qalinlikdagi madaniy qatlamda bunyod etilgan [4,3-13].

O'tgan asrning 50-70-yillarida Dalvarzinda ko'plab tadqiqotlar olib borgan Yu.A.Zadneprovskiy yodgorlikning hayot faoliyati, mudofaa tizimi va uning rivojlanishi bo'yicha quyidagi xulosani beradi:

1-davrda himoya devorlarisiz ochiq manzilgoh 50-80 sm.li pastki madaniy qatlam ustiga bunyod etilganligi bilan izohlanadi.

2-davrda himoya devorlari shakllanib, ayrim hollarda ta'mirlanganligi ham kuzatiladi. Bu davrda devorning qalinligi 2,5 metrga yetadi.

3-davr devorlarining vayron etilishi va ko'hna shaharda hayot to'xtagani bilan izohlanadi [5,3-13].

Dalvarzinda sopol idishlarga ko'ra nisbiy davrlashtirish bo'lmaganligi sababli bu davrlashtirishni qurilish texnikasi va qurilish xom ashyolari orqali amalga oshirish zaruriyati paydo bo'lgan. Bunday davrlashtirishga urinish M.Turebekov tomonidan amalga oshirilgan [79]. Devorlar qurilishining evolyutsiyasi va himoya inshootlaridagi qurilish materiallarini o'rganib, M.Turebekov Dalvarzin himoya tizimini quyidagicha davrlaydi:

1-davrda ko'hna shaharning 5 gektar maydoni himoya devorlari bilan o'rab olinadi.

2-davrda ko'hna shahar g'arbga tomon kengayib boradi va 18 gektar hudud himoya inshootlari bilan o'rab olinadi.

3-davrda ko'hna shaharning qal'a hududi himoya devorlari bilan o'rab olinadi [7,80].

Mustaqillik yillariga qadar olib borilgan Dalvarzin ko'hna shahrining himoya tizimi masalalari bo'yicha tadqiqotlardan quyidagicha xulosalar chiqarilgan: 1. Qadimgi quruvchilar himoya inshootlari bunyod etishda turli-tuman - shibbalangan tuproq, guvala, xom g'isht, paxsa kabi qurilish materiallaridan foydalanganlar. 2. Xom g'ishtlar bir xil hajm va shaklda bo'lmasdan, ularda ustalarning belgi-muhri qo'yilgan hamda g'ishtlar bir-biriga bog'lash usulida terilgan. 3. Devorlar qalinligi 15-30 sm.li tuproq poydevor ustida qad ko'targan. Devorlar yon tomonlarida qad ko'tarib, bo'sh qolgan o'rta qismi tuproq, siniq g'isht va guvalalar, chiqindilar bilan to'ldirilgan [8,49].

2003-2004-yillarda O'z RFA Arxeologiya institutining Andijon guruhi tadqiqotlari natijasida Dalvarzin ko'hna shahrining himoya inshootlari tarixi bo'yicha yangi ma'lumotlar olindi.

So'nggi tadqiqotlarga ko'ra, Dalvarzin qal'asining shimoliy himoya devorlari 5 ta qurilish davrini o'z ichiga olgan 4,5 metrli madaniy qatlamdan iborat. Himoya devori vaqti-vaqti bilan ta'mirlanishlarni hisobga olingan holda uchta qurilish bosqichini bosib o'tgan. Bu holatni nafaqat ko'hna shahrining qal'asi, balki shimoli-sharqiy qismida nisbatan uzoq vaqt hayot mavjud bo'lganligi ham tasdiqlaydi. Yangi ma'lumotlar shuningdek, ko'hna shahar himoya devorlar, umuman, ko'hna shahar volyutsiyasining alohida bosqichlarini yangicha talqin etishga imkoniyat beradi [9,18-24].

Dalvarzinda olib borilgan yangi izlanishlarning natijalari tadqiqotchilarga quyidagi xulosalar chiqarish imkonini bergan:

1. Ko'hna shahar atrofidagi va qal'adagi himoya devorlarining qurilishi devor tashqarisidagi turar-joy mahallalari rejasiga mos ravishda bunyod etilgan.

2. Dastavval ko'hna shahrining shimoli-g'arbiy qismidagi tashqi himoya devori qurilgan bo'lib, yer sathidagi tekis bo'lmagan asosda uch bosqichda bunyod etilgan. Ko'hna shahrining sharqiy qismi ikki, g'arbiy qismi esa bir bosqichda tiklangan.

3. Ko'hna shahrining sharqiy devori turli qurilish xom ashyolari va texnik uslublar asosida inshoot etilgan. Shimoliy devor ko'hna shahar faoliyatining so'nggi bosqichida qurilgan.

4. Ko'hna shahar himoya devorlari faoliyatining so'nggi davriga kelib, qal'asi bo'lgan shimoliy devor bilan tutashgan turar-joy majmuasida kuchli yong'in izlari aniqlangan [10,78-80].

Dalvarzin ko'hna shahrining himoya devorlari qurilishida shibbalangan tuproq, paxsa, xom g'isht va guvala kabi qurilish materiallari ishlatilgan. Shibbalangan tuproq ilk davrda faqatgina himoya devorlarining janubiy tomonida qisman ishlatilgan bo'lsa, so'nggi bosqichda janubiy va g'arbiy devorlari(chorva boshpanasi)ni tiklashda asosan shibbalangan tuproqdan foydalanilgan. Paxsa esa, Dalvarzininng deyarli barcha tashqi himoya devorlarini tiklashda guvala va xom g'isht aralashgan holda qo'shib ishlatilgan[11,56].

Vodiydagi so'nggi bronza davri Chust bosqichida Chust manzilgohiga kiraverishda yagona mustahkam darvozasi bo'lgan qalin muhofaza devorlari aniqlangan. Himoyaning bunday usuli dastavval Dalvarzinga ham qo'llanilgan. Aynan Dalvarzintepaning atrofi himoya devorlari bilan o'rab olingan bo'lib, unda hukmdor yashaydigan ark ajralib turadi.

Ko'p yillik tadqiqotlar natijasida shu narsa aniqlanganki, 25 gektardan iborat Dalvarzintepada yashaydigan aholi uni uch qismdan iborat qilib bunyod etgan. Har bir qism alohida mudofa devorlari bilan o'ralgan hamda ularning o'z vazifasi bo'lgan. Ko'hna shahar hududining 18 gektari turar joylar, 5 gektari xavf tug'ilgan paytda aholi jon saqlaydigan boshpana qism, 2 gektari esa maxsus alohida ajratilgan qism bo'lib, bu yerda hukmdorlar yashagan. Ko'hna shahrining devorlari guvala, xom g'isht va paxsadan foydalanib tiklangan. Xullas, Dalvarzinda mukammal mudofa tizimi mavjud bo'lib, ko'hna shahrining har bir

qismi alohida himoyalangan. Ular orasida arkka alohida e'tibor berilib, u puxta o'ylangan reja asosida himoyalangan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI (REFERENCES)

1. Заднепровский Ю.А. Дальварзинское поселение. (раскопки 1959 г) // КСИА. Вып.86. 1961.с.39-48; Раскопки на Дальверзинском поселение // АО .М.1970. 1971.с. 102-110. Он же. Историческая Дальверзина // Уса. Ташкент, 1972. Вып.1.с.18-26 и др.
2. Заднепровский Ю.А. Дальварзинское поселение...с.48.
3. Заднепровский Ю.А. Древнеземледельческая культура Ферганы // МИА. Ленинград.1962.146с.
4. Заднепровский Ю.А. Укрепление Чустских поселений и их место в истории первобытной фортификации Средней Азии // КСИА. Вып.47.М., 1976.с.3-13.
5. Заднепровский Ю.А. Укрепление Чустских...., с. 3-13
6. Туребеков М.Т. Оборонительные сооружения древних поселений и городов Согда.-Нукус: Каракалпакстан.1990.с.79. (153).
7. Туребеков М.Т. Оборонительные сооружения...с.80.
8. Матбабаев Б.Х., Абдуллаев Б.М. Оборонительные сооружения...с.49.9. Матбабаев Б.Х., Древние города Ферганы (по археологическим материалам) // Великий шелковый путь и Ферганская долина. Ташкент. 2004.с. 18-24.10. Матбабаев Б.Х., Пардаев М.Х, Абдуллаев Б.М. Новое об оборонительных стенах городища Далварзинтепа // История Узбекистана в археологических и письменных источниках.-Ташкент. Б.И. 2005.с. 78-80.
- 9.Матбабаев Б.Х., Древние города Ферганы (по археологическим материалам)// Великий шелковый путь Ферганская долина. Ташкент. 2004.с.18-24.
10. Матбабаев Б.Х.,Пардаев М.Х, Абдуллаев Б.М. Новое об оборонительных стенах городища Далварзинтепа // История Узбекистана в археологических и письменных источниках.-Ташкент. Б.И.2005 с78-80.
11. Матбабаев Б.Х., Абдуллаев Б.М. Оборонительные сооружения...с.56.